

Η ιδεολογία «ελληνικού εξαιρετισμού»

Του ΕΥΑΝΘΗ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Το βιβλίο «Παλιγγενεσία και αναστοχασμός: Κείμενα για τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση» του Ευάγγελου Βενιζέλου είναι ένα βιβλίο που ομιλεί για το 1821, αλλά παράλληλα και για τους τρόπους με τους οποίους η επέτειος εκβάλλει και στο σήμερα – στη θεσμική μας οργάνωση, στην πολιτική μας κουλτούρα, στη σχέση μας με τον κόσμο και ειδικά τη Δύση, στον πολιτισμό μας. Σε μια τέτοια επέτειο, το σύνθημα θα ήταν να γραφτούν βιβλία για τα 200 χρόνια τα οποία θα ομιλούσαν για το 1821. Εύκολο θα ήταν επίσης να μιλήσει κάποιος για το σήμερα. Αλλά είναι πραγματικά πολύ δύσκολο για έναν συγγραφέα να κάνει αυτό που έκανε ο κ. Βενιζέλος, δηλαδή να εντοπίσει τα νήματα που συνδέουν το '21 με το σήμερα, και να τα συζητήσει με έναν τρόπο που –χωρίς, ασφαλώς, να παύσει να είναι βαθύτατα πολιτικός– παραμένει πάντως αυστηρά επιστημονικός. Πολύ λίγοι άνθρωποι μπορούν να το κάνουν αυτό.

Υπάρχει στο βιβλίο μια θαυμάσια συζήτηση για τον ελληνικό εξαιρετισμό – με την ψυχραιμία, νηφάλια αποτύπωσή του. Ο εξαιρετισμός, τελικά, δεν είναι κάτι που χαρακτηρίζει μόνον εμάς. Σε όλους τους λαούς εμφανίζεται, με κορυφαίο παράδειγμα τον αμερικανικό εξαιρετισμό ο οποίος συζητείται πάντοτε με ένταση στις ΗΠΑ. Αυτή η τάση να τονίζουμε τις δικές μας ιδιαιτερότητες (και συχνά να τις υπερτονίζουμε) ήταν κάτι που ίσως μας άρεζε πολύ την εποχή που δεν είμαστε ακόμη μέλος του ανεπτυγμένου κόσμου. Αυτό όμως που δείχνει το βιβλίο είναι ότι αυτή η υπερβολική έμφραση, τώρα πια δεν είναι αρμόζουσα, μας υποτιμά. Στο πλαίσιο αυτό, ο κ. Βενιζέλος μιλά (χρησιμοποιώ δικό του λόγο) για τη «δυτική μας ταυτότητα» και για την «ανατολική μας ενόχλη». Και τονίζει πάντως ότι από την αρχή, από τον Νεοελληνικό Διαφωτισμό και το πρώτο Σύνταγμα της Επανάστασης, ως δυτικό κράτος θελήσαμε να γεννηθούμε. Αυτό θέλαμε εξ αρχής να κάνουμε. Μιλά επίσης ο κ. Βενιζέλος για την γλώσσα ως μια «παράλληλη επικράτεια», και τολμά να συμπεριλάβει και κείμενο για τον Δονούσιο Σολωμό.

Όλα αυτά γίνονται επειδή στο πρόσωπο του συγγραφέα του συντρέχουν μερικές πολύ απαιτητικές και ασυνήθιστες προϋποθέσεις – ασυνήθιστες, επειδή δύσκολα συντρέχουν όλες μαζί σε ένα άτομο. Υπάρχει ξεκάθαρη αναλυτική σκέψη, και μια διάθεση να διατυπωθούν, χωρίς συμπλεγμένα, τολμηρές υποθέσεις εργασίας και συμπεράσματα. Επίσης υπάρχει η επιστημονική εξειδίκευση, παράλληλα όμως μια βαθιά επίγνωση της διαστολικής πορείας της ελληνικής διαχρονίας. Ο Ευάγγελος Βενιζέλος είναι ένας άνθρωπος που γνωρίζει βαθιά τον ελληνικό πολιτισμό, όπως αυτός εξελίχθηκε μέσα στον χρόνο.

Τέλος, δεν ξέρω πού βρίσκεται τον χρόνο να κάνει την έρευνα για τόσο περιπλοκά θέματα, όπως αυτά για τα δάνεια της ανεξαρτησίας, που είναι τα καλύτερα κείμενα που διάβασα με αφορμή την επέτειο για το συγκεκριμένο θέμα, με άμεσες αναφορές και στο σήμερα. Ως επαγγελματία ιστορικό, πρέπει να το πω, μου προξένησε δέος ο συνδυασμός του θεωρητικού υποβάθρου, της έρευνας και της συνολικής προσέγγισης, που δεν διατάζει να αναζητήσι νήματα και εκβολές και σε μεταγενέστερες εποχές, ακόμη και έως σήμερα.

Τα κείμενα αυτά διατρέχει η αντίληψη της Ελλάδας ως εργαστηρίου, αντίληψη που εμφανίζεται με διαφορετικούς τρόπους σχεδόν σε όλα τα κείμενα του έργου. Η Ελλάδα ήταν πράγματι εργαστήριο (όχι «πειραματόζωο») αλλά εργαστήριο, τονίζει ο κ. Βενιζέλος, στην Ευρώπη της Παλιγόρθωσης όταν έγινε η Επανάσταση, στη διεύθυνση των δανείων, στην εμφάνιση της έννοιας της ανθρωπιστικής επέμβασης, στη διαμόρφωση του κράτους μέσα από τη Μεγάλη Ιδέα, στη θέση της ως ένα από τα πρώτα πεδία που εμφανίστηκε ο Ψυχρός Πόλεμος, στη συμμετοχή της στην ευρωπαϊκή ενσωμάτωση – το πρώτο κράτος που συνδέθηκε με την ΕΟΚ το 1961, το πρώτο νοτιοευρωπαϊκό κράτος που κινήθηκε προς πλήρη ένταξη στη δεκαετία του '70, αλλά και στη διεθνή (πάντως ευρωπαϊκή) προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με την παρέμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης στο ζήτημα των βασιανιστηρίων την εποχή της χούντας, το 1967-69. Υπήρξαμε, λοιπόν, εργαστήριο. Θελήσαμε από την αρχή να είμαστε. Πατί έτσι καλύπταμε το έδαφος που μας χώριζε από εκεί που θέλαμε να πάμε – στην Ευρώπη. Ήταν μια εκδήλωση τόλμης και ανάληψη ρίσκου: ο τρόπος με τον οποίο εξισοροπούσαμε την υστέρησή μας, υστέρηση ενός μικρού κράτους, στην περιφέρεια, γεωγραφικά αποκομμένου από τους σκληρούς πυρήνες της Ευρώπης. Και έτσι, δεν μπορού, ως αναγνώστης, παρά να σκεφτώ ότι το βιβλίο μιλά, εμμέσως αλλά σαφώς, και για το γεγονός ότι στις τελευταίες δεκαετίες, ίσως επειδή βολευτήκαμε στην ευημερία και στη θεσμική ολοκλήρωση που είχαμε κατακτήσει, πάψαμε να είμαστε τόσο τολμηροί. Γίναμε αρκετά συντηρητικοί και απρόθυμοι να προσαρμοστούμε. Σταματήσαμε, και κινδυνώσαμε να πέσουμε. Νομίζω ότι εναντίον αυτού του συντηρητισμού και εναντίον του κινδύνου της μοιραίας τελμάτωσης κινητοποιήθηκε και ο ίδιος ο Ευάγγελος Βενιζέλος την προηγούμενη τόσο κρίσιμη δεκαετία.

Υπό αυτή την έννοια, το βιβλίο αυτό μας δείχνει ότι υπάρχει ιστορικό βάθος στις φιλοδοξίες, τις ελπίδες και τις προσπάθειές μας. Βάθος που ηγείται στο 1821 και πιο πίσω ακόμη. Αλλά εδώ που τα λέμε, οι επιτυχίες μας δεν παύουν να είναι σχετικά πρόσφατες –θα έλεγα ότι η θεσμική μας ολοκλήρωση πραγματοποιήθηκε από το 1974 και έπειτα– και για αυτό δεν πρέπει να τις παίρνουμε ως δεδομένες. Μπορεί, σε οριακές έστω συνθήκες, να αναπηρεθούν και να χαθεί όλο αυτό το ιστορικό κεκτημένο από το 1821 ως τώρα. Αυτόν τον κίνδυνο, πιστεύω, διατρέξαμε την προηγούμενη δεκαετία, με τον ίδιο τον Ευάγγελο Βενιζέλο να ξεχωρίζει ως ένας από τους ηγέτες της προσπάθειας να προστατευθούν οι στόχοι και τα επιτεύγματα αιώνων – τίποτε λιγότερο από αυτό. Ο κ. Βενιζέλος αναφέρει στο βιβλίο τη γνώμη του μεγάλου ιστορικού, του Ιωάννη Κασσιώτη, ότι «ο θεός είναι σκανδαλωδώς φιλέλληνας». Ίσως να είναι. Αλλά δεν ξέρω –ούτε ο κ. Βενιζέλος, ούτε ο ίδιος ο κ. Κασσιώτης το ήξεραν την περασμένη δεκαετία – αν μπορούμε να βασιστούμε σε αυτό. Ένας φίλος μου είχε πει ότι «από παλιά μας έσωζε ο θεός», και του απάντησα «ήταν πολύ νεότερος τότε, είχε μεγαλύτερες αντοχές». Ομολογώ ότι το ευφυολόγημα δεν ήταν δικό μου (πρόκειται για πολιτική σειρά της αμερικανικής τηλεόρασης), αλλά μου είχε τότε φρανεί πολύ αμύητος.

Και –ας μου επιτραπεί, ως ιστορικό των διεθνών σχέσεων– να επισημάνω το γεγονός ότι πρόκειται για ένα βιβλίο που τονίζει τη σημασία του διεθνούς περιβάλλοντος ως παράγοντα που καθόρισε την πορεία του έθνους. Το τονίζει ο κ. Βενιζέλος ως καθοριστικό στοιχείο, ακόμη και όταν συζητά, με τόσο τολμηρό τρόπο, τα Σύντάγματα της Επανάστασης για τα οποία μας λέει ότι «διαλέγονται» με τους διεθνείς συσχετισμούς ισχύος. Αυτή η έμφραση στο διεθνές περιβάλλον, προϊόν της πολιτικής του εμπειρίας, ιδίως (αλλά όχι μόνον) στο Υπουργείο των Εξωτερικών, δίνει μια λειτουργικότητα στη σκέψη του, μια ουσιαστική επίγνωση των καλειδοσκοπικών χαρακτηριστικών της ανθρώπινης ιστορίας. Φτιάξαμε, λοιπόν, κράτος το 1830. Αλλά δεν ήταν το μεγάλο κράτος του Ρίγα φεραιού που θα κάλυπτε όλα τα Βαλκάνια. Δεν ήταν το μεγάλο κράτος που φιλοδοξούσαμε να φτιάξουμε όταν ξεκινούσε η Επανάσταση το 1821. Ήταν ένα κράτος μικρό και εν πολλοίς ελεγχόμενο, και γι' αυτό ίσως να ήταν πλέον και αποδεκτό από τις υπερσυντηρητικές μεγάλες δυνάμεις εκείνης της εποχής. Εμείς λοιπόν έπρεπε, μέσα στην πορεία, να του προσδώσουμε τα χαρακτηριστικά που θέλαμε – και εδώ συναντώνται, δεν συγκρούονται μόνον, και οι τρεις διαστάσεις των ολοκληρώσεων για τις οποίες μιλά ο Ευάγγελος Βενιζέλος, εδαφική, θεσμική, οικονομική. Το πετύχαμε να του δώσουμε τα χαρακτηριστικά που θέλαμε, αλλά σχετικά πρόσφατα μόνον, θα έλεγα στη μεταπολεμική εποχή, ιδίως από το 1974. Και το πετύχαμε επειδή, στην πορεία των 200 αυτών χρόνων, καταφέραμε να αντιλαμβανόμαστε τη δομή του διεθνούς συστήματος, τις δυνατότητες που δίνει, και καταφέραμε, αλλά όχι πάντοτε, να καταλαβαίνουμε και τους κινδύνους που εμπεριέχει (δεν τους αντιληφθήκαμε το 1920 και το 1974). Κρίσιμη ήταν η συνεισφορά και των ηγεσιών, από τον Μαυροκορδάτο, τον τόσο αγαπητό στον κ. Βενιζέλο όπως φαίνεται στο βιβλίο, έως και ηγέτες της προηγούμενης δεκαετίας, μεταξύ τους τον ίδιο.

Ευάγγελος Βενιζέλος, «Παλιγγενεσία και αναστοχασμός: Κείμενα για τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση», εκδόσεις Πατάκι

Ο Ευάνθης Χατζηβασίλειος είναι καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Κείμενο από την παρουσίαση του βιβλίου στο Ρυθίμ.